

Katarzyna Stein-Szała¹

Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Zielonogórski²

Zabawa we wspomaganie dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu

Streszczenie

Zabawa jest główną aktywnością podejmowaną przez dziecko, jest źródłem jego rozwoju. W przypadku dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu stanowi ona jedno z kryteriów diagnostycznych, czyli przejawia się inaczej niż u dzieci w normie rozwojowej. Sposób jej konceptualizowania przez rodziców i terapeutów dzieci ze spektrum autyzmu ma wpływ na to, jak jest ona wykorzystywana podczas codziennych aktywności z dzieckiem. W niniejszym artykule podjęto próbę opisanie zabawy dzieci ze spektrum autyzmu, ukazania rozumienia jej przez rodziców i terapeutów oraz konceptualizowania jej znaczenia dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Badania pozwoliły odkryć doświadczenia rodziców i terapeutów związane z wczesnym wspomaganie rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu poprzez wykorzystanie aktywności zabawowej. Uzyskane wyniki badań mogą stanowić inspirację do dalszej eksploracji zagadnienia zabawy dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

Słowa kluczowe:

zabawa, dziecko, dziecko z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, rodzice, terapeuci, wczesne wspomaganie rozwoju

¹ Autorka, Katarzyna Stein-Szała, jest Laureatką XIX Edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze zdrowotnym, zawodowym lub społecznym oraz Konkursu na projekty kół naukowych w obszarze zagadnienia niepełnosprawności. Jej praca doktorska zatytułowana „Zabawa we wspomaganie rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu”, napisana pod kierunkiem dr. hab. Jarosława Bąbki, prof. UZ, Uniwersytet Zielonogórski, zajęła III miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce rehabilitacji społecznej i zawodowej. Autorka swoją wiedzę dotyczącą spektrum autyzmu wykorzystuje w diagnozie i terapii oraz podczas zajęć ze studentami, a także szkoleń z rodzicami i nauczycielami. Jest propagatorką wykorzystania zabawy w terapii dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

² Autorski artykuł naukowy napisany na podstawie pracy doktorskiej nagrodzonej w XIX edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze zdrowotnym, zawodowym lub społecznym oraz Konkursu na projekty kół naukowych w obszarze zagadnienia niepełnosprawności. Praca doktorska w kategorii prac doktorskich o tematyce rehabilitacji społecznej i zawodowej; tytuł pracy: „Zabawa we wspomaganie rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu”; autor pracy: Katarzyna Stein-Szała, Instytut Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego; promotor pracy: dr hab. Jarosław Bąbka, prof. UZ.

Play in Supporting the Development of Children with Autism Spectrum Disorders

Summary

Playing in various ways is the main activity undertaken by a child and can be considered to be an important part when it comes to its development. When it comes to children with autism spectrum disorders, it is treated as one of diagnostic criteria, predominantly due to the fact that it manifests itself differently than in the case of children developing in a normal manner. The method of its conceptualization by parents and therapists working with children suffering from autism spectrum disorders to a great extent affect its utilization during everyday activities performed with a given child. This article is the attempt to elaborate on the phenomenon of playing with regard to children with autism spectrum disorders, showcase its understanding by parents and therapists, as well as to conceptualize its importance when it comes to the development of children with autism spectrum disorders. Examinations carried out have made it possible to explore experiences of parents and therapists related to early support of the development of children with autism spectrum disorders through opting for playing-specific activities. The obtained examination outcomes may provide inspiration for the further exploration of the issue of playing perceived through the prism of children with autism spectrum disorders.

Keywords:

playing, child, child suffering from autism spectrum disorders, parents, therapists, early development support

1. Wstęp

Zabawa to kluczowy element w rozwoju każdego dziecka. Dzięki niej poznaje ono otaczający je świat oraz uczy się, jak w nim funkcjonować. Zabawa rozwija kreatywność, wyobraźnię, uczy zachowań społecznych, jest źródłem przyjemności. Zarówno na podstawie literatury, jak i własnych doświadczeń zawodowych dostrzegam niedosyt w pracy nad rozwojem zabawy dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, zarówno ze strony ich rodziców, jak i również specjalistów. Pomimo bogatej wiedzy na temat zaburzeń ze spektrum autyzmu zainteresowanie badaczy zabawą dziecka ze spektrum jest wciąż niewystarczające.

Osobom dorosłym zabawa kojarzy się z czymś przyjemnym, czym zajmujemy się po wypełnieniu wszystkich obowiązków, których w przypadku dziecka z niepełnosprawnością jest bardzo dużo. Zatem czasu na zabawę pozostaje niewiele. Dla dorosłych osób zabawa jest oderwaniem się od pracy, wypoczynkiem, relaksem. Jednak dla dziecka zabawa nie jest przeciwieństwem pracy. Jest ona przyjemnym działaniem wspierającym jego rozwój³.

Rozwijanie zabawy u dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu jest niezwykle trudne. Dorosły proponujący dziecku zabawę spotyka się często z jego oporem i buntem. Niełatwo jest zaaranżować aktywność, która posiadałaby cechy zabawy, a więc była

³ E. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa, PWN, 1985, s. 64

spontaniczna, sprawiała dziecku przyjemność, nie posiadała konkretnego celu, nie była narzucona z zewnątrz. Łatwiej jest przeprowadzić z dzieckiem zajęcia mające określoną strukturę, początek i koniec, takie, których efektem jest konkretny wytwór, np. ułożona układanka. Dodatkowo jesteśmy zalewani „zabawkami interaktywnymi”, które zamiast wspierać rozwój interakcji, blokują możliwości nawiązywania prawidłowej relacji w zabawie.

Zagadnienie zabawy jest dobrze opisane w literaturze przedmiotu. Nieco inaczej jest w przypadku zabawy dzieci ze spektrum autyzmu. Dostępne są zagraniczne opracowania, w których badacze wykorzystują zabawę dziecka z zaburzeniami ze spektrum w procesie wczesnego wspomagania rozwoju. Cele terapeutyczne związane z nawiązywaniem relacji, komunikacji społecznej są realizowane w toku aktywności zabawowej⁴. Znane są prace, w których deficyty w zabawie dziecka ze spektrum łączy się z zaburzoną teorią umysłu, centralną koherencją⁵ czy trudnościami w przetwarzaniu bodźców sensorycznych⁶.

Podjęcie niniejszej tematyki ma również charakter osobisty. W codziennej pracy dostrzegam braki w pracy nad rozwojem zabawy dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, zarówno ze strony ich rodziców, jak również specjalistów. Dzięki zrealizowanym badaniom mam możliwość refleksyjnego spojrzenia na swój warsztat pracy oraz wsparcia rodziców i specjalistów.

Teoretyczny kontekst rozważań stanowił dorobek naukowy dotyczący problematyki zabawy, stan badań na temat zaburzeń ze spektrum autyzmu oraz ustalenia dotyczące wczesnego wspomagania rozwoju dziecka. W niniejszych badaniach za Jarosławem Bąbką⁷ uznano, że w myśleniu o wczesnym wspomaganiu rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu poprzez zabawę istnieje potrzeba spojrzenia na problem z metapoziumu, aby ukazać, że działania pedagogiczne są konsekwencją założeń natury ogólniejszej, np. paradygmatów, dyskursów czy nurtów. J. Bąbka wyróżnił następujące dyskursy wczesnego wspomagania rozwoju: funkcjonalno-behawiorystyczny, poznawczy, humanistyczny oraz społeczny.

Z kolei Anna Bombińska-Domżał⁸ ukazuje wspomaganie rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu z perspektywy nurtu behawioralnego, poznawczego oraz rozwojowego. Spojrzenie na wczesne wspomaganie rozwoju dziecka z metapoziumu pozwoliło ukazać, że działania wspierające podejmowane przez realizatorów idei są konsekwencją, świadomie lub nie, przyjmowanych założeń⁹.

⁴ S. J. Rogers, L. Vismara, A. L. Wagner, C. McCormick, G. Young, S. Ozonoff, *Autism treatment in the first year of life: A pilot study of Infant Start, a parent-implemented intervention for symptomatic infants*, „Journal of Autism and Developmental Disorders”, 2014, 44, s. 2981–2995

⁵ S. Baron-Cohen, *Theory of mind in normal development and autism*, „Prisme” 2001, 34, s. 174–183

⁶ C. Delacato, *Dziwne niepojęte dziecko z autyzmem*, Warszawa, Wydawnictwo Fundacja Synapsis, 1999

⁷ J. Bąbka, *Edukacja osób z niepełnosprawnością w systemie niesegregacyjnym – wykluczające czy dopełniające się formy kształcenia*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2015, s. 194

⁸ A. Bombińska-Domżał, *Zaburzenia ze spektrum autyzmu – analiza różnic i podobieństw głównych nurtów terapeutycznych: behawioralnego, poznawczego i neurorozwojowego w praktyce edukacyjnej*, „Studia Pedagogica” 2019, 12, s. 5–20 (s. 7)

⁹ J. Bąbka, *Dyskursy wczesnego wspomagania rozwoju dziecka z niepełnosprawnością*, [w:] E. Skorek (red.), *Wielowymiarowość przestrzeni profilaktyki logopedycznej*, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017, s. 189–203 (s. 194)

Koncepcja niniejszych badań jest zgodna z dyskursem społecznym i odpowiadającym mu nurtem rozwojowym. W takim podejściu istotna jest podmiotowość dziecka oraz jego godność, a więc prawo do samostanowienia. W terapiach związanych z tym nurtem widoczny jest sprzeciw względem behawioryzmu, w którym mechanizmy zachowania dziecka upatrywane są w warunkach środowiskowych, zaś mniej uwzględnia się jego potrzeby wewnętrzne¹⁰.

Aktualnie dostrzega się tendencję do zbliżania się nurtów terapeutycznych we wspomaganiu rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu¹¹.

2. Metodologia badań własnych

W niniejszym opracowaniu przyjęto paradygmat interpretatywny, który pozwolił na wykorzystanie metod jakościowych w celu zebrania materiału badawczego. Podejście interpretatywne pozwala na wnikliwą analizę doświadczeń osób oddziaływujących na rozwój dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Badani, na bazie swoich doświadczeń, nadali własne znaczenie zjawisku zabawy. Zastosowana strategia jakościowa pozwoliła ukazać wielość sposobów doświadczania zjawiska zabawy przez terapeutów oraz rodziców. Projekt badawczy uwzględnił dwa moduły. Oba moduły mieszczą się w orientacji badań jakościowych. Oba zakorzenione są w paradygmacie interpretatywnym.

Pierwszy moduł badawczy dotyczył rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w kontekście aktywności zabawowej. W jego realizacji uwzględniono metodę indywidualnych przypadków¹².

Drugi moduł badawczy dotyczył konceptualizacji istoty zabawy i jej znaczenia dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przez rodziców i terapeutów dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Dla jego realizacji zastosowano metodę fenomenograficzną¹³.

Niniejsze badania ukierunkowano na poszukiwanie odpowiedzi na główne problemy badawcze oraz odpowiadające im problemy szczegółowe. Główne problemy badawcze to:

1. Jak przejawia się rozwój dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w kontekście aktywności zabawowej?
2. W jaki sposób rodzice konceptualizują istotę zabawy i jej znaczenie dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu?
3. W jaki sposób terapeuci konceptualizują istotę zabawy i jej znaczenie dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu?

¹⁰ A. Bombińska-Domżał, *Zaburzenia ze spektrum autyzmu – analiza różnic i podobieństw głównych nurtów terapeutycznych: behawioralnego, poznawczego i neurorozwojowego w praktyce edukacyjnej*, „Studia Pedagogica” 2019, 12, s. 5–20, s. 13

¹¹ L. Schreibman, G. Dawson, A. C. Stahmer, R. Landa, S. J. Rogers, G. G. McGee i in., *Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2015, 45(8), s. 2411–2428

¹² H. Mizerek, *Studium przypadku w badaniach nad edukacją. Istota i paleta zastosowań*, „Przegląd Pedagogiczny Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości” 2017, 1, s. 9–22

¹³ F. Morton, *The idea of Phenomenography. Abstract*, [w:] Ch. Bruce (red.), *Phenomenography: Philosophy and Practice. Proceedings*, R. Ballantyne, Center for Applied Environmental and Social Education Research, Brisbane 1994, s. 7–9

Podjętym badaniom przyświecały poznawcze cele główne i odpowiadające im cele szczegółowe. Cele główne to:

1. Poznanie i opisanie sfer rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w powiązaniu z przejawami ich aktywności zabawowej.
2. Poznanie i opisanie sposobów rozumienia i definiowania zabawy oraz jej znaczenia dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przez rodziców.
3. Poznanie i opisanie sposobów rozumienia i definiowania zabawy oraz jej znaczenia dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przez terapeutów.

Celem praktycznym było opracowanie rekomendacji dla praktyki pedagogicznej dotyczących uwzględnienia zabawy w procesie terapii dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, zarówno przez ich terapeutów, jak i rodziców.

Grupę badawczą stanowiły dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu oraz ich rodzice, a także terapeuci.

Moduł pierwszy uwzględniał objęcie badaniami 15 dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Podstawowym kryterium doboru dzieci do badania była diagnoza autyzmu na podstawie klasyfikacji ICD-10. Dzieci uczęszczały do Niepublicznego Przedszkola z Oddziałami dla Dzieci z Autyzmem „Dalej Razem” w Zielonej Górze. Były to dzieci w wieku, w którym powinien mieć miejsce intensywny rozwój zabawy, czyli od około 3. do 6. roku życia.

Moduł drugi uwzględniał udział w badaniu rodziców i terapeutów dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, które uczestniczyły w badaniach w module pierwszym. W badaniach metodą fenomenograficzną wzięło udział 15 rodziców i 15 terapeutów. Terapeuci prowadzili zajęcia z dziećmi razem z nauczycielem edukacji przedszkolnej.

W grupie 15 rodziców dzieci ze spektrum autyzmu znalazło się 14 matek i 1 ojciec, co było wynikiem kontaktu z rodzicami dzieci i ich decyzji na temat udziału w badaniu. W grupie 15 terapeutów dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu znalazły się same kobiety. Badania zrealizowano w Niepublicznym Przedszkolu z Oddziałami dla Dzieci z Autyzmem „Dalej Razem” w Zielonej Górze.

Podczas prowadzenia badań w pierwszym module uzyskano materiał, który pozwolił opisać 15 indywidualnych przypadków dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w kontekście aktywności zabawowej. W pracy wykorzystano 10 z nich.

W drugim module badawczym zgodnym z perspektywą fenomenograficzną zgromadzono materiał, który umożliwił konceptualizację rozumienia i definiowania zabawy dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przez ich rodziców i terapeutów. Przeprowadzono 15 wywiadów z terapeutami oraz 15 z rodzicami dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Następnie dokonano interpretacji zgromadzonego materiału¹⁴. Dzięki uwzględnieniu dwóch modułów oraz dwóch metod badawczych możliwa była realizacja projektu badawczego w sytuacji pandemii.

¹⁴ A. Jurgiel-Aleksander, *Dorosły w świadomości przedszkolaka, Esej prawie naukowy*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2016, 1(32), s. 106–112

3. Wyniki badań własnych

Wyniki badań pozwoliły udzielić odpowiedzi na problem badawczy: Jak przejawia się rozwój dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w kontekście aktywności zabawowej?

Dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu mają opóźniony rozwój motoryczny. Może to mieć związek z deficytami funkcji wykonawczych występującymi u osób ze spektrum autyzmu. Zaburzenia funkcji wykonawczych ograniczają poznawczą, emocjonalną, jak i fizyczną autokontrolę¹⁵. U badanych dzieci nie ma to wpływu na podejmowanie zabaw ruchowych. Dzieci ze spektrum autyzmu dzięki aktywności ruchowej i muzycznej rozwijają umiejętność naśladowania. W badaniu dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu zaobserwowano ograniczenia związane z motoryką małą i grafomotoryką oraz powtarzaniem sekwencji ruchowych. Trudności te mają również związek z zaburzeniami funkcji wykonawczych i rozwojem zabaw konstrukcyjnych. Dodatkowo ograniczenia związane wyobraźnią, kreacją w zabawie i nadawaniem znaczenia przedmiotom są związane z umiejętnością tworzenia konstrukcji z klocków na dany temat.

Umiejętności dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu mogą wskazywać na opóźnienie w rozwoju umysłowym¹⁶. Jednocześnie dzieci mogą przejawiać zdolności w wybranych obszarach. To powoduje, że ich rozwój jest nieharmonijny. Badania wykazały, że skomplikowane operacje umysłowe obejmujące umiejętność kategoryzacji, w której poza dobrą percepcją wzrokową niezbędna jest również umiejętność przypisywania cech przedmiotom oraz symbolicznego myślenia są trudne dla dzieci ze spektrum autyzmu. Umiejętności te mieszczą się w strefie najbliższego rozwoju u dzieci, które zaczynają się bawić. Obniżona sprawność intelektualna, zaburzenie funkcji wykonawczych, słaba teoria umysłu i centralna koherencja są związane z myśleniem symbolicznym oraz nadawaniem znaczenia przedmiotom i używaniem ich do zabaw w udawanie.

Analiza i interpretacja indywidualnych przypadków ukazała ograniczenia w rozwoju mowy i komunikacji u badanych dzieci. Duże znaczenie dla rozwoju dzieci ma umiejętność wchodzenia w relacje z opiekunem poprzez wymianę sygnałów i gestów emocjonalnych oraz mimikę twarzy, a także inicjowanie kontaktu poprzez przynoszenie, pokazywanie, wskazywanie, prosty dialog. Wiąże się to z budowaniem złożonych interakcji naprzemiennych, które są podstawą dziecięcych zabaw w relacji z dorosłym, a później z rówieśnikiem. Badane dzieci, u których rozwinęła się mowa i komunikacja zaczynają uczestniczyć w zabawie symbolicznej i nadawać znaczenie obiektom, a także używać mowy i komunikacji w zabawie.

Dzieci biorące udział w badaniu prezentują obniżony poziom rozwoju emocjonalno-społecznego. Duża część z nich ma trudności w kontrolowaniu wybuchów złości i żalu. Jest to związane z zaburzoną teorią umysłu, która ma związek z rozumieniem przez dzieci swoich emocji oraz uczuć innych osób. Problem stanowi również rozumienie przez dzieci ze spektrum stanu mentalnego dorosłych w codziennych sytuacjach oraz partnera w zabawie.

¹⁵ A. Prokopiak, *Diagnoza funkcji poznawczych u osób ze spektrum autyzmu – wybrane aspekty*, [w:] A. Prokopiak (red.), *Osoby ze spektrum autyzmu w biegu życia*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2020, s. 111–139

¹⁶ Diagnoza funkcjonowania intelektualnego nie była wykonana testami standaryzowanymi. Wnioski zostały postawione na podstawie dokumentacji i obserwacji umiejętności poznawczych dzieci adekwatnych dla danego wieku biologicznego.

Rozwój zdolności umysłowych, interakcyjnych oraz językowych znajduje wyraz w podatności dziecka na uczenie się zabawy i bawienie się. Z analizy i interpretacji materiału badawczego wynika, że aktywność zabawowa dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu różni się od zabawy ich rówieśników w normie rozwojowej. Nie można jednak stwierdzić, że analizowana grupa dzieci się nie bawi. Dzieci ze spektrum autyzmu bawią się, ale w sposób autystyczny.

Zabawa dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu z rodzicami odbywa się najczęściej poza domem. Opiekunowie wybierają miejsca, w których dzieci doświadczają wielu przyjemnych dla nich doznań sensorycznych. Jest to plac zabaw, sala zabaw, basen lub ogród. Dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu nie muszą w takich zabawach podejmować złożonych interakcji naprzemiennych z partnerami zabawy.

Z analizy materiału empirycznego wynika, że rodzice nie podejmują próby zabawy z dzieckiem, kiedy ono tego nie chce. Rodzice rezygnują z inicjowania interakcji naprzemiennych w zabawie, kiedy dziecko nie wysyła sygnałów lub przerywa kontakt. Nieliczni dorośli mają świadomość tego, że procesy, które są dziecku potrzebne do prawidłowego rozwoju pochodzą od interakcji z opiekunem¹⁷.

Zdarza się, że rodzice mimo braku reakcji dziecka próbują dostosować środowisko, swoje zachowanie, głos, ubiór, czy przedmioty tak, by wejść w relację z dzieckiem. Wyniki badań wskazują jednak, że częściej rodzice skupiają się na nauce umiejętności, takich jak różnicowanie kolorów, kształtów, powtarzanie samogłosek czy sylab niż na zabawie.

Zabawy w przedszkolu są zazwyczaj organizowane przez nauczyciela. Niewiele jest aktywności swobodnej, w której to dzieci mogą wybrać, w jaki sposób chcą się bawić. Zabawy są tak organizowane, aby podczas ich przebiegu dzieci mogły uczyć się takich umiejętności, jak: naśladowanie, czekanie na swoją kolej, podporządkowywanie się zasadzie naprzemienności. Są to działania zgodne z ustrukturalizowanym nauczaniem¹⁸. Analiza i interpretacja materiału empirycznego pozwoliła ukazać, że zabawa dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w przedszkolu przejawia się między innymi w aktywności muzycznej i ruchowej. Dzieci chętnie się w nie angażują.

Dokonując rekonstrukcji wiedzy rodziców uzyskano odpowiedź na następujący problem badawczy: W jaki sposób rodzice konceptualizują istotę zabawy i jej znaczenie dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu?

Wyodrębniono pięć kategorii w których rodzice dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu wyrazili swoje zdanie na temat tego, czym jest dla nich zabawa: **(1) zabawa jako forma spędzania wolnego czasu, (2) zabawa jako źródło przyjemności, (3) zabawa jako nauka, (4) zabawa jako forma spędzania czasu z rówieśnikami, (5) zabawa jako forma nawiązywania więzi rodzinnych.**

Badani rodzice konceptualizują zabawę jako przyjemny czas wolny, w którym dziecko dobrowolnie i z radością uczestniczy. Rodzice uważają, że jeżeli dziecko jest zmuszane do jakiejś aktywności, to nie można jej nazwać zabawą. Zatem wiążą ją z emocjonalnym

¹⁷ A. Twardowski, *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami w środowisku rodzinnym*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2022, s. 10–11

¹⁸ A. Waligórska, M. Waligórski, *Naturalistyczne interwencje rozwojowo-behawioralne jako konsensus w terapii autyzmu*, [w:] A. Rozetti, F. Rybakowski (red.), *Spektrum autyzmu: neurorozwojowe zaburzenia współwystępujące*, Warszawa, Krajowe Towarzystwo Autyzmu, 2015, s. 115–116

zaangażowaniem dziecka poprzez przejawianie aktywności typu „chcę”¹⁹. Rodzice dostrzegają w zabawie aspekt rozwojowy, który pojawia się jakby mimowolnie, gdyż nie jest głównym celem zabawy. Istotne w zabawie jest również nawiązywanie więzi rodzinnych.

Analiza prezentowanych badań pozwoliła ukazać, jakie znaczenie rodzice dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu nadają zabawie dzieci w normie rozwojowej: **(1) zabawa jako źródło kontaktów rówieśniczych i relacji społecznych, (2) zabawa jako źródło rozwoju mowy, (3) zabawa jako czynnik rozwoju dziecka.**

Badani uważają zabawę za aktywność, która ma bardzo duże znaczenie dla rozwoju dziecka, jednak definiują ją przez pryzmat zaburzeń ze spektrum autyzmu. Można zauważyć, że korzyści płynące z zabawy są dla nich tożsame z trudnościami występującymi w zaburzeniach ze spektrum autyzmu. Badani uznają znaczenie zabawy dla rozwoju takich umiejętności, jak: naśladownictwo, komunikacja, funkcjonowanie w grupie rówieśniczej, społecznej. Opiekunowie dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu podkreślają potencjał, jaki niesie ze sobą aktywność zabawowa dla rozwoju mowy i komunikacji. W wypowiedziach badanych rodziców widoczne jest podejście rozwojowe, w którym istotne znaczenie ma pozytywna relacja emocjonalna z dzieckiem, będąca wynikiem wspólnych aktywności²⁰.

Wyodrębniono trzy kategorie, w których rodzice dzieci ze spektrum autyzmu nadają zabawie znaczenie dla rozwoju: **(1) zabawa jako forma terapii, (2) zabawa jako źródło rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, (3) zabawa jako wyznacznik rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.**

Zdaniem badanych rodziców zabawa jest formą terapii prowadzącą do wszechstronnego rozwoju dzieci. Jednak to rodzice muszą być inicjatorami zabaw, w których zachodzi interakcja. Relacja z dzieckiem w zabawie, o której mówi A. Twardowski²¹, czyli taka, w której rodzic nie narzuca form aktywności, a działa, proponuje, inspiruje do zabawy wewnątrz kontekstu aktywności dziecka i tego, czym się ono aktualnie zajmuje jest dla rodziców dzieci ze spektrum autyzmu trudne. Opiekunom niełatwo jest znaleźć ciekawą i atrakcyjną zabawę, dlatego próba podejmowania aktywności zabawowej rodzi frustracje u obu stron.

Rodzice dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu czują się skuteczni w zabawie ze swoimi dziećmi wtedy, kiedy udaje im się nawiązać interakcję i pobudzić pozytywne emocje podczas zabawy²².

W przypadku dzieci w normie rozwojowej i dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu rodzice konceptualizują zabawę jako czynnik rozwoju. Badani rodzice uważają zabawę za środek rozwoju społecznego, mowy oraz relacji z rówieśnikami.

W przypadku dzieci ze spektrum autyzmu zabawa jest formą terapii, a jej progres jest ważnym wyznacznikiem rozwoju. Dokonując rekonstrukcji wiedzy rodziców dotyczącej aktywności zabawowej z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu wyłoniono

¹⁹ J. Bąbka, *Edukacja osób z niepełnosprawnością w systemie niesegregacyjnym – wykluczające czy dopełniające się formy kształcenia*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2015, s. 49

²⁰ P. K. Kuhl, *Is speech learning “gated” by the social brain?*, “Developmental Science” 2007, 10, s. 112

²¹ A. Twardowski, *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami w środowisku rodzinnym*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2022, s. 44

²² R. Román-Oyola, V. Figueroa-Feliciano, Y. Torres-Martínez, J. Torres-Vélez, K. Encarnación-Pizarro, S. Fragozo-Pagán, L. Torres-Colón, *Play, Playfulness, and Self-Efficacy: Parental Experiences with Children on the Autism Spectrum*, Hindawi Occupational Therapy International, University of Puerto Rico, 2018, s. 2–18, s. 7

następujące kategorie opisu: **(1) zabawa na niby, (2) zabawy konstrukcyjne, (3) zabawa schematyczna, (4) zabawa z rodzeństwem, (5) zabawa w relacji, (6) zabawa jako wspólnie spędzony czas.**

W rozumieniu badanych rodziców zabawa na niby jest bardzo ważna w rozwoju dzieci, jednak inicjowanie i podtrzymanie zabaw w udawanie sprawia rodzicom trudność. Kiedy dzieci nie odczuwają przyjemności z zabawy, opiekunowie z niej rezygnują lub zaczynają ją traktować jako zalecenie terapeutyczne.

Pierwsze zabawy konstrukcyjne, jakimi są piętrzenie klocków i budowanie wieży, sprawia rodzicom i dzieciom radość. Złożone zabawy konstrukcyjne są dla dzieci trudne, a przez to rzadko inicjowane przez rodziców.

Badani opiekunowie konceptualizują schematyczną zabawę dzieci ze spektrum autyzmu jako czas, w którym mogą się one wyciszyć, robić to, co lubią. Jednocześnie taki rodzaj zabawy wywołuje u rodziców niepokój. Dzieci w zabawie schematycznej są jakby w swoim świecie.

Rodzeństwo dzieci ze spektrum pełni funkcję terapeutyczną, socjalizacyjną oraz wychowawczą. Najczęściej to rodzic jest inicjatorem wspólnych zabaw rodzeństwa. Pełnosprawne rodzeństwo, które bierze udział we wspólnych aktywnościach pomaga dziecku z zaburzeniami ze spektrum autyzmu rozwijać interakcje, a tym samym wchodzić w relacje w zabawie.

Sami rodzice najchętniej podejmują próby zabaw relacyjnych poprzez baraszkowanie, podnoszenie, przytulanie dzieci. Rodzi się wtedy pozytywna relacja emocjonalna rodziców z dziećmi, która prowadzi do rozwoju naturalnych interakcji²³.

Dla badanych rodziców najważniejszym kryterium miłoś spędzonego czasu jest radość dzieci oraz możliwość włączenia się do zabawy całej rodziny. Rodzice są najbardziej zadowoleni, gdy wszystkie ich dzieci wspólnie uczestniczą w zabawie. Oczekiwania i postawy rodziców dotyczące rozwoju dzieci wpływają na sposób, w jaki bawią się ze swoimi dziećmi.

Analiza i interpretacja materiału empirycznego dotycząca przedmiotów i zabawek wykorzystywanych w zabawie pozwoliła wyłonić następujące kategorie: **(1) zabawki i przedmioty dostosowane do zainteresowań dziecka, (2) zabawki sensoryczne, (3) rodzic zamiast zabawki, (4) zabawki wieku dziecięcego: piłka, auta, klocki, książeczki.**

Rodzice starają się wykorzystać zabawki do interakcji i nawiązania relacji. Można zatem uznać, że rodzice stosują naturalne strategie uczenia, wykorzystując aktywności i przedmioty, które występują w naturalnym środowisku dzieci.

Zdaniem badanych rodziców potrzeby sensoryczne dzieci można wykorzystać do nawiązania relacji, poprzez wykorzystanie w zabawie przedmiotów i zabawek, dzięki którym dzieci doświadczają przyjemnych doznań sensorycznych. Z drugiej zaś strony dodawanie efektów dźwiękowych i świetlnych, by wspierać motywację i uwagę dzieci podczas zabawy, może zwiększyć powtarzalność zachowań. To zaś może prowadzić do zmysłowej fascynacji i działań autostymulacyjnych. Wtedy zabawa staje się formą automatycznych zachowań, które nie spełniają kryteriów zabawy jako celowej aktywności oraz może prowadzić do izolacji dzieci²⁴.

²³ P. K. Kuhl, *Is speech learning "gated" by the social brain?*, "Developmental Science" 2007, 10, s. 110–120, s. 112

²⁴ S. Ray-Kaesler, E. Thommen, E. Baggioni, M. Stanković, *Play in children with autism spectrum and other developmental disorders*, "Play Development in Children with Disabilities" 2017, 4(23)17, s. 137–144, s. 140

Badani rodzice definiują też zabawę jako aktywność, w której to oni zastępują zabawki i przedmioty. Nawiązują relację z dziećmi poprzez zabawy ruchowe, baraszkowanie, tańce. W takiej aktywności zabawki czy przedmioty nie są potrzebne, ponieważ rodzice stają się źródłem pozytywnych doznań dla dzieci zgodnie z założeniami nurtu rozwojowego²⁵.

Badani rodzice próbują korzystać z zabawek charakterystycznych dla wieku dziecięcego, takich jak piłki, klocki, książeczki czy puzzle. Zazwyczaj dzieci ze spektrum są nimi zaintrygowane przez chwilę, szybko rezygnują z proponowanych im obiektów.

Wyodrębniono cztery kategorie, w których rodzice dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu wyrazili swoją wiedzę na temat wsparcia ich w zabawie ze swoimi dziećmi: **(1) wsparcie jako rozmowa, (2) filmy jako rodzaj wsparcia, (3) wsparcie w trudach zwiąanych z terapią dziecka, (4) wsparcie w terapii w domu.**

W relacji z terapeutami badani rodzice doceniają możliwość konsultacji oraz rozmów. Dzięki takim rozmowom rodzice mogą lepiej radzić sobie z trudnymi zachowaniami, rozwijać umiejętności społeczno-komunikacyjne oraz bawić się i spędzać wolny czas z dziećmi. Nadanie kompetencji rodzicom jest pożądanym rezultatem działań terapeutycznych²⁶.

Bardzo cenna jest możliwość zobaczenia, jak dziecko bawi się w przedszkolu. Filmy z zajęć stają się instruktażem, dzięki któremu rodzic wie, co robić, co mówić, jak nawiązywać interakcje i jak się bawić, po to, by osiągnąć podobne rezultaty terapeutyczne na terenie domu.

W rozumieniu badanych rodziców terapeuta jest dla nich źródłem wsparcia psychicznego, wspomagając dziecko, wspiera całą rodzinę. Mamy tu do czynienia z szerokim ujęciem wczesnego wspomagania rozwoju, które uwzględnia zarówno pośrednie, jak i bezpośrednie oddziaływania²⁷.

Badani rodzice uważają również, że możliwość wsparcia w domu byłaby im bardzo pomocna, szczególnie w pierwszych etapach terapii. Podejście terapeutyczne może być skuteczne tylko wtedy, kiedy jest zindywidualizowane, a działania rodziców i specjalistów są spójne.

Rekonstrukcja wiedzy terapeutów na temat dzieci ze spektrum autyzmu dostarczyła odpowiedzi na problem badawczy: W jaki sposób terapeuci konceptualizują istotę zabawy i jej znaczenie dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu?

Wyodrębniono cztery kategorie, w których terapeuci dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu wyrazili swoje zdanie na temat tego, czym jest dla nich zabawa: **(1) zabawa jako forma spędzania wolnego czasu, (2) zabawa jako źródło rozwoju, (3) zabawa jako interakcja społeczna oraz (4) zabawa jako źródło przyjemności.**

Terapeuci uważają zabawę za formę spędzania wolnego czasu, która jest również źródłem rozwoju. Podkreślają jej wpływ na wszechstronny rozwój dzieci. Można zatem powiedzieć, że zdaniem terapeutów poprzez zabawę dzieci zdobywają doświadczenie mimo

²⁵ L. Schreibman, G. Dawson, A. C. Stahmer, R. Landa, S. J. Rogers, G. G. McGee i in., *Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder*, "Journal of Autism and Developmental Disorders" 2015, 45(8), s. 2411–2428

²⁶ R. Román-Oyola, V. Figueroa-Feliciano, Y. Torres-Martínez, J. Torres-Vélez, K. Encarnación-Pizarro, S. Fragoso-Pagán, L. Torres-Colón, *Play, Playfulness, and Self-Efficacy: Parental Experiences with Children on the Autism Spectrum*, Hindawi Occupational Therapy International, University of Puerto Rico, 2018, s. 3

²⁷ A. Twardowski, *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami w środowisku rodzinnym*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2022, s. 133

braku nastawienia na uczenie się. Badani terapeuci postrzegają przyjemność płynącą z zabawy jako spoiwo łączące wszystkie dziecięce aktywności zabawowe. Ich zdaniem radość i przyjemność definiują zabawę.

Terapeuci konceptualizują zabawę jako źródło interakcji społecznej. Może mieć to związek z doświadczeniami badanych terapeutów. Badani w swoich wypowiedziach dużo uwagi poświęcają rozwijaniu sfer rozwoju, w zakresie których osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przejawiają ograniczenia.

Terapeuci konceptualizują zabawę jako środek do nawiązania z dziećmi pozytywnej relacji. Badani ukazują dążenie do zmiany wewnętrznego życia dziecka, tak by z własnej woli chciało dostosować się do otoczenia i wejść w relacje z ludźmi.

Na podstawie wypowiedzi terapeutów wyłoniono następujące kategorie znaczenia zabawy dzieci w normie rozwojowej: **(1) zabawa jako źródło rozwoju społecznego, (2) zabawa jako forma naśladowania innych osób, (3) zabawa jako forma rozwijania myślenia i wyobraźni, (4) zabawa jako forma regulacji napięcia i emocji, (5) zabawa jako aktywność umożliwiająca budowanie relacji z innymi, (6) zabawa jako środek diagnozy rozwoju dziecka, (7) zabawa jako źródło wszechstronnego rozwoju.**

Badani terapeuci postrzegają zabawę jako ważne źródło rozwoju społecznego dzieci. W rozumieniu badanych terapeutów dzieci będące w grupie czerpią przyjemność z relacji rówieśniczych, ale zarazem muszą iść na pewne ustępstwa, zatem uczą się zasad i norm społecznych. Trudności płynące z kontaktów społecznych niosą ze sobą różne emocje. Zabawa staje się aktywnością, podczas której dzieci mogą je regulować. Kompetencje społeczne dzieci łączą się z umiejętnością naśladowania. Dzieci poprzez zabawę naśladują to, co zaobserwowały w życiu osób dorosłych. Zdaniem terapeutów dzieci w zabawie mogą oderwać się od rzeczywistości i kreować świat według własnych, wymyślonych przez siebie zasad, rozwijając tym samym wyobraźnię.

W konceptualizacji zabawy dzieci typowo rozwijających się jako środka diagnozy rozwoju oraz jako źródła wszechstronnego rozwoju można dostrzec aspekt terapeutyczny. Dzięki obserwacji bawiących się dzieci można dostrzec ich potencjał i ograniczenia. Zabawa jest wyznacznikiem rozwoju dzieci, jednocześnie jest źródłem rozwoju we wszystkich sferach funkcjonowania dziecka. Tak więc zabawa stwarza strefę najbliższego rozwoju²⁸.

Zabawa w rozwoju dzieci ze spektrum autyzmu w rozumieniu badanych terapeutów ma inne znaczenie niż w przypadku dzieci w normie rozwojowej.

Analiza prezentowanych badań pozwoliła stwierdzić, że terapeuci w następujący sposób konceptualizują znaczenie zabawy dla rozwoju dziecka ze spektrum autyzmu: **(1) zabawa jako forma autostymulacji, (2) zabawa jako wyznacznik postępów dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, (3) zabawa jako forma terapii, (4) zabawa jako czynnik rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, (5) zabawa jako forma budowania relacji terapeutycznej.**

Zabawa jest konceptualizowana jako aktywność schematyczna i pozbawiona spontaniczności. Zdaniem terapeutów samodzielna zabawa dzieci ze spektrum autyzmu jest autostymulacją, która nie spełnia funkcji, jakie niesie ze sobą zabawa dzieci typowo rozwijających się. Badani uwzględniają w swoich wypowiedziach czynnik rozwojowy, nie

²⁸ L. S. Wygotski, *Problemy rozwoju wyższych funkcji psychicznych*, [w:] L. S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa, PWN, 1978, s. 35–71, s. 74

uwzględniają zaś radości, swobody, odpoczynku i relaksu płynącego z zabawy, również tej, która ma charakter schematyczny i autostymulacyjny. Wypowiedzi badanych terapeutów nie uwzględniają potencjału możliwości, jakie daje autostymulacja. Poprzez ulubione aktywności dzieci można z nimi dokonywać prób nawiązania interakcji.

Zdaniem badanych terapeutów zabawa stanowi wyznacznik postępów dzieci ze spektrum autyzmu. W ich rozumieniu rozwój zabawy nie zawsze wiąże się z rozwojem innych sfer funkcjonowania. Dlatego terapeuci postrzegają zabawę jako wyznacznik rozwoju, inaczej niż w przypadku dzieci w normie rozwojowej. Zdaniem badanych, u dzieci ze spektrum autyzmu może być widoczny postęp w niektórych sferach rozwoju, podczas gdy w zakresie zabawy widoczna jest stagnacja. Terapeuci mimo tego konceptualizują zabawę jako ważny wyznacznik rozwoju dzieci ze spektrum.

Analiza i interpretacja materiału badawczego pozwoliła ukazać zróżnicowany sposób konceptualizowania znaczenia zabawy dla rozwoju dzieci w normie rozwojowej oraz dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przez badanych terapeutów. Sposoby doświadczania opisywanego zjawiska mają również wpływ na działania związane z zabawą we wspomaganiu dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Terapeuci traktują zabawę jako środek do osiągnięcia pewnych celów terapeutycznych. Zdaniem badanych terapeutów zabawa jest skuteczna wtedy, gdy dzięki niej dzieci nauczą się konkretnych umiejętności komunikacyjnych, społecznych, konstrukcyjnych czy naśladowczych. W wypowiedziach terapeutów widoczne są założenia nurtu behawioralnego. W takim podejściu istotne jest kierowanie do dzieci instrukcji, dążenie do wywołania, utrzymania lub wygaszenia danego zachowania, a celem działań jest realizacja przyjętych celów terapeutycznych²⁹.

Badani terapeuci definiują zabawę dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu głównie jako formę terapii, czyli aktywność zaplanowaną, przebiegającą według ustalonych wcześniej zasad, zawierającą podpowiedzi wizualne, dzięki którym dzieci wiedzą, co w danej chwili powiedzieć i zrobić. Jednak w rozumieniu badanych terapeutów pojawia się również wątek rozwojowy. Uważają oni, że podczas aktywności zabawowej można budować relację z dziećmi, ta z czasem pozwoli na podjęcie działań terapeutycznych. Terapeuta powinien dążyć do tego, by przez zabawę nawiązać z dziećmi więź, a dopiero później może rozwijać ich umiejętności.

Konceptualizacja zabawy terapeutów z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu pozwoliła wyłonić następujące kategorie opisu: **(1) zamiast zabawy swobodnej zajęcia ustrukturalizowane, (2) zabawa na niby, (3) zabawa schematyczna, (4) zabawa przez włączenie się do aktywności dziecka, (5) zabawa jako zachęcanie dziecka do wspólnej aktywności, (6) zabawa według planu.**

Podczas zabaw ustrukturyzowanych, kierowanych i modelowanych trudności dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu związane ze stymulacją są znacznie mniejsze. Terapeuci pracują m.in. metodą mieszczących się w kategorii terapii opartych na dowodach (*evidence-based practice*), jaką są plany aktywności. Zdaniem terapeutów jest to bardziej wartościowa forma spędzania czasu niż działania autostymulacyjne podopiecznych. Rodzi się jednak wątpliwość, czy takie działania można nazwać zabawą.

²⁹ A. Bombińska-Domżał, *Zaburzenia ze spektrum autyzmu – analiza różnic i podobieństw głównych nurtów terapeutycznych: behawioralnego, poznawczego i neurorozwojowego w praktyce edukacyjnej*, „Studia Pedagogica” 2019, 12, s. 5–20, s. 10

Badani terapeuci rozwijając u dzieci zabawę w udawanie łączą działania mające swoje podstawy teoretyczne w różnych nurtach terapeutycznych. Terapeuci podejmują działania związane ze stymulowaniem rozwoju poznawczego, by rozwijać kolejne etapy zabawy. Pedagodzy próbują nawiązać interakcję z dzieckiem zgodnie z założeniami nurtu rozwojowego, ale również tworzą strukturę i wydają polecenia, co świadczy o tym, że postępują zgodnie z założeniami nurtu behawioralnego.

Swobodna zabawa realizowana w nurcie rozwojowym jest dla nich głównie sposobem nawiązania relacji terapeutycznej. Wypowiedzi terapeutów świadczą o tym, że ważne jest rozwijanie zabaw, które są dla dzieci atrakcyjne. Można to robić poprzez włączenie się do ich aktywności. Taka zabawa z dziećmi jest szczególnie ważna w początkowym etapie terapii. Jest to działanie zgodne z modelem rozwojowym, który obejmuje wspólne doświadczanie, zabawę, przyjemne interakcje dorosłego z dziećmi³⁰. Są to działania najskuteczniejsze w rozwijaniu umiejętności zabawy, ponieważ wykorzystują mocne strony dzieci i wyzwalają wewnętrzną motywację poprzez interakcje i ciekawe aktywności.

Zdaniem badanych dążenie do relacji w zabawie może się odbywać zarówno w swobodnym, niedyrektywnym działaniu, kiedy terapeuta stara się być dla dzieci źródłem przyjemności, jak i również w działaniu bardziej ustrukturalizowanym, zaplanowanym. Terapeuci chcąc stać się atrakcyjnymi dla dzieci łączą działania zgodne z założeniami nurtu behawioralnego i rozwojowego. Korzystają oni z naturalnych wzmocnień motywujących dzieci do działania, a także dążą do jak najczęstszych naprzemiennych aktywności stymulujących nawiązywanie interakcji dziecka z dorosłym.

Badani terapeuci proponują swoim podopiecznym również zabawy według planu. Aktywność zabawowa, którą dokładnie planuje i kreuje terapeuta staje się swego rodzaju zadaniem dla dzieci. Trudno zatem ukazać, czy działania proponowane przez terapeutów są zabawą. Badani twierdzą, że takie działania przynoszą rezultaty terapeutyczne.

Według badanych terapeutów łączenie metod rozwojowych i behawioralnych przynosi pozytywne rezultaty z perspektywy rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. U podopiecznych pojawia się więcej celowych działań oraz mniej stymulacji sensorycznych. Rozumienie zabawy przez badanych terapeutów jest spójne z trendem wzajemnego i stopniowego integrowania nurtów w terapii zaburzeń ze spektrum autyzmu. Świadczy to o konsensusie w zakresie dobrych praktyk we wczesnym wspomaganie dzieci ze spektrum autyzmu³¹.

Wyszczególniono następujące kategorie, w których terapeuci wyrazili swoją wiedzę na temat przedmiotów i zabawek wykorzystywanych w zabawie z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Są to: **(1) zabawki sensoryczne, (2) terapeuta zamiast zabawki, (3) zabawka/przedmioty wybrane przez dziecko, (4) klasyczne zabawki: lalki, samochodziki, zwierzątka, zestaw naczyń z ciastoliną, (5) zabawki elektroniczne, (6) gry, układanki, puzzle.**

³⁰ S. Mastrangelo, *Play and the child with autism spectrum disorder: From possibilities to practice*, „International Journal of Play Therapy” 2009, 18, 13–30, s. 22

³¹ L. Schreiber, G. Dawson, A. C. Stahmer, R. Landa, S. J. Rogers, G. G. McGee i in., *Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2015, 45(8), s. 2411–2428

Zdaniem terapeutów odnalezienie źródła przyjemności dzieci jest początkiem wchodzenia z nimi w relację. Uwzględnienie przez terapeutów atrakcyjnych dla dzieci przedmiotów i zabawek powoduje, że doświadczają one przyjemności z zabawy. W rozumieniu badanych terapeutów możliwe jest nawiązanie relacji z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu przez przedmiot o walorach sensorycznych atrakcyjnych dla podopiecznych. Zabawki są dla dzieci ciekawe, kiedy stymulują ich zmysły poprzez fakturę, dźwięk, ruch, kolory czy światło.

Terapeuci poprzez ozdabianie twarzy, ubiór, wydawanie ciekawych dźwięków sami starają się być dla dzieci źródłem przyjemności i zachęcać je do wejścia w interakcję.

Zdaniem terapeutów zajmowanie się klasycznymi zabawkami, naczynkami, lalkami, pluszakami czy zestawem lekarskim nie jest interesujące dla dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, ponieważ nie jest zrozumiałe oraz nie dostarcza przyjemności. Zabawa klasycznymi zabawkami wieku dziecięcego jawi się jako modelowanie możliwości funkcjonalnego wykorzystania zabawek, które odbywa się na bazie zainteresowań dzieci.

Zabawki elektroniczne powodują, że dzieci ze spektrum autyzmu stają się jeszcze bardziej odosobnione. Kiedy mają przedmioty, które dostarczają mocnych wrażeń zajmują się nimi w samotności. Zdaniem badanych terapeutów tego typu przedmioty ograniczają kreatywność, nie rozwijają wyobraźni u dzieci ze spektrum. Są one używane tylko wtedy, gdy dziecko nie jest w stanie zainteresować się niczym innym.

Zdaniem terapeutów gry planszowe uczą dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu współpracy, czekania na swoją kolej, radości z wygrywania i radzenia sobie z porażką. Trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, czy taka zabawa sprawia dzieciom przyjemność, czy jest wykonanym zadaniem.

Analiza i interpretacja materiału badawczego, w którym terapeuci wyrazili swoje zdanie na temat tego, jak wspierają rodziców w zabawie z dziećmi ze spektrum autyzmu pozwoliła wyodrębnić następujące kategorie: **(1) wsparcie jako rozmowa, instruktaż słowny, (2) wsparcie jako zalecenia w formie pisemnej, (3) wsparcie jako obrazkowy plan zabawy – książeczki instruktażowe, (4) filmy jako wsparcie.**

Wsparcie rodziców przez terapeutów odbywa się między innymi poprzez rozmowy i instruktaże słowne, przekazywanie rodzicom filmów z zajęć w przedszkolu czy zaleceń pisemnych. Zdaniem terapeutów zbyt mało jest zabawy w codziennym życiu dzieci ze spektrum autyzmu. Rodzice nie wiedzą, jak się bawić ze swoimi dziećmi. Łatwiej jest im wykonać konkretne zadanie. Z tego powodu terapeuci proponują zabawy dyrektywne z użyciem książeczek instruktażowych. Dzieci ze spektrum autyzmu mają konkretną instrukcję, według której się bawią. Dyrektywność ułatwia rodzicom działania, daje im poczucie, że ich dzieci wykonują konkretne zadanie. Trudno jednak taką aktywność nazywać zabawą.

Wyodrębniono cztery kategorie źródeł wiedzy i umiejętności terapeutów potrzebnych w zabawie z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu: **(1) studia, (2) szkolenia, (3) literatura i Internet, (4) praktyka i doświadczenie.**

Zdaniem terapeutów wiedza zdobyta podczas studiów nie uwzględniała kwestii zabawy dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Podobne doświadczenia mają

europcy terapeuci³². W rozumieniu terapeutów źródłem wiedzy na temat zabawy z dziećmi ze spektrum autyzmu jest uczestnictwo w specjalistycznych szkoleniach, jednak brakuje kursów, szkoleń ściśle związanych z zabawą dzieci ze spektrum autyzmu.

Czytanie specjalistycznej literatury pozwala terapeutom zrozumieć znaczenie zabawy dla rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Jest ona również źródłem pomysłów na aktywność zabawową. Dopełnieniem fachowej literatury są pomysły wyszukane w Internecie. Wypowiedzi terapeutów świadczą o tym, że doświadczenie zdobyte w praktyce jest najcenniejszym źródłem wiedzy na temat zabawy z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

4. Rekomendacje dla praktyki

Analiza i interpretacja materiału empirycznego są punktem wyjścia dla realizacji celu praktycznego badań. Opracowanie rekomendacji dla praktyki pedagogicznej dotyczy uwzględnienia zabawy w procesie terapii dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, zarówno przez ich terapeutów, jak i rodziców.

Rekomendacje dla praktyki obejmują:

1. Uwzględnienie w kształceniu nauczycieli i terapeutów przedmiotów dotyczących zabawy z dzieckiem z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Dzięki temu możliwy jest wzrost wiedzy i umiejętności w dziedzinie aktywności zabawowej, ale również większa świadomość dotycząca znaczenia zabawy dla rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Wzrost wiedzy i świadomości terapeutów będzie się przekładał na pracę z rodzicami, a tym samym na rozwój zabawy dzieci ze spektrum autyzmu.
2. Uwzględnienie w kształceniu nauczycieli i terapeutów metodycznego kształcenia zgodnego z metodami potwierdzonymi naukowo, a tym samym z ukazaniem najskuteczniejszych metod dostępnych na rynku usług terapeutycznych dla osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.
3. Większe i skuteczniejsze wsparcie rodziców dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w zakresie wykorzystania zabawy w procesie wczesnego wspomaganie rozwoju. Tym samym przewartościowanie znaczenia zabawy dla rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, która jawi się rodzicom jako aktywność obejmująca miły czas wolny, na który przychodzi czas dopiero po wypełnieniu wszystkich obowiązków.
4. Uwzględnienie w programie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu terapii obejmującej działania na terenie domu podopiecznego. Jest to istotne ze względu na potrzebę wspierania dziecka w jego naturalnym środowisku, a jednocześnie ma na celu wyposażenie rodzica w kompetencje potrzebne do nawiązywania interakcji oraz wspierania rozwoju zabawy u swojego dziecka.

³² H. Lynch, M. Prellwitz, Ch. Schulze, A. Moore, *The state of play in children's occupational therapy: A comparison between Ireland, Sweden and Switzerland*, "British Journal of Occupational Therapy" 2018, Vol. 81(1), s. 42–50

5. Umożliwienie rodzicom uczestnictwa w warsztatach mających na celu uświadomienie im istoty i znaczenia zabawy dla rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, a jednocześnie wyposazenie ich w konkretne umiejętności związane z zabawą na podstawie metod opartych na dowodach naukowych.
6. Dostosowanie oferty terapeutycznej do możliwości oraz ograniczeń dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu z wykorzystaniem zabawy. Jest to związane ze zmianą podejścia w myśleniu o rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu oraz procesie jego terapii, a także wspomaganie rozwoju w kontekście zabawy.
7. Uwzględnienie w programach wczesnego wspomaganie rozwoju oraz programach terapeutycznych w placówkach zajmujących się dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu zajęć obejmujących naturalne strategie ucznia mające rozwijać zabawę, umiejętności społeczne, umiejętności uczenia się, mowę i komunikację. Ważne jest uwzględnianie konsensusu związanego ze wspólnymi, dobrymi praktykami terapeutycznymi łączącymi nurt rozwojowy, poznawczy i behawioralny. Jest to ważne ze względu na nadmierną koncentrację terapeutów na usprawnianiu dzieci i eliminowaniu u nich różnych deficytów kosztem wspomaganie u dzieci aktywności zabawowej. Należy zatem wzbogacać programy terapeutyczne o strategie, które pozwalają uczyć dziecko w domu i przedszkolu. Istotne jest, aby proces terapii poprzez zabawę był dla dziecka przyjemny i bazował na jego zainteresowaniach. Należy uwzględnić aktywności i przedmioty, które występują w naturalnym środowisku dziecka. Celem takich działań powinien być rozwój u dziecka interakcji, relacji w zabawie, naśladowania, a tym samym wszechstronny rozwój.

5. Podsumowanie

Rozwój dziecka sprzyja aktywności zabawowej, a bawienie się sprzyja rozwojowi wszystkich sfer funkcjonowania dziecka. Ważne w rozwoju dziecka są interakcje i zabawy, które zachodzą w relacji z opiekunem, takie, w których nie narzuca on form aktywności, a działa wewnątrz kontekstu właściwości dziecka i tego, czym się ono aktualnie zajmuje³³. Na wczesnych etapach rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu istotne jest kierowanie jego uwagi na ludzi, aby interakcje społeczne sprzyjały aktywności zabawowej, a zabawa umożliwiała rozwój.

Przedstawione podejście do zabawy i wspierania rozwoju dzieci ze spektrum autyzmu należy traktować jako otwarte. Oznacza to, że zaprezentowane podejście może stanowić inspirację do dalszej eksploracji tematu zabawy dzieci ze spektrum autyzmu, np. możliwości wykorzystania zabawy dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w placówkach edukacyjnych. Prezentowane badania nie są wolne od ograniczeń, np. mała liczba dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu biorących udział w badaniu czy krótki czas prowadzonych badań, a także subiektywizm badacza, który ma swoją teorię wspomaganie rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Niniejsze badania nie wyczerpują

³³ A. Twardowski, *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami w środowisku rodzinnym*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2022, s. 44

wszystkich aspektów związanych z zabawą we wczesnym wspomaganie rozwoju dziecka z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

Bibliografia

- Baron-Cohen S., *Theory of mind in normal development and autism*, „Prisme” 2001, 34
- Bąbka J., *Dyskursy wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka z niepełnosprawnością*, [w:] Skorek E. (red.), *Wielowymiarowość przestrzeni profilaktyki logopedycznej*, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017
- Bąbka J., *Edukacja osób z niepełnosprawnością w systemie niesegregacyjnym – wykluczające czy dopełniające się formy kształcenia*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2015, 11
- Bombińska-Domżał A., *Zaburzenia ze spektrum autyzmu – analiza różnic i podobieństw głównych nurtów terapeutycznych: behawioralnego, poznawczego i neurorozwojowego w praktyce edukacyjnej*, „Studia Pedagogica” 2019, 12
- Delacato C., *Dziwne niepojęte dziecko z autyzmem*, Warszawa, Wydawnictwo Fundacja Synapsis, 1999
- Hurlock E., *Rozwój dziecka*, Warszawa, PWN, 1985
- Jurgiel-Aleksander A., *Dorośli w świadomości przedszkolaka, Esej prawie naukowy*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2016, 1(32)
- Kuhl P. K., *Is speech learning “gated” by the social brain?*, “Developmental Science” 2007, 10
- Lynch H., Prellwitz M., Schulze Ch., Moore A., *The state of play in children’s occupational therapy: A comparison between Ireland, Sweden and Switzerland*, “British Journal of Occupational Therapy” 2018, Vol. 81(1)
- MaMastrangelo S., *Play and the child with autism spectrum disorder: From possibilities to practice*, „International Journal of Play Therapy” 2009, 18
- Morton F., *The idea of Phenomenography. Abstract*, [w:] Bruce Ch. (red.), *Phenomenography: Philosophy and Practice. Proceedings*, R. Ballantyne, Center for Applied Environmental and Social Education Research, Brisbane, 1994
- Mizerek H., *Studium przypadku w badaniach nad edukacją. Istota i paleta zastosowań*, „Przegląd Pedagogiczny Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości” 2017, 1
- Rogers S. J., Vismara L., Wagner A. L., McCormick C., Young G., Ozonoff S., *Autism treatment in the first year of life: A pilot study of Infant Start, a parent-implemented intervention for symptomatic infants*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2014, 44
- Román-Oyola R., Figueroa-Feliciano V., Torres-Martínez Y., Torres-Vélez J., Encarnación-Pizarro K., Fragoso-Pagán S., Torres-Colón L., *Play, Playfulness, and Self-Efficacy: Parental Experiences with Children on the Autism Spectrum*, Hindawi Occupational Therapy International, University of Puerto Rico, 2018
- Schreibman L., Dawson G., Stahmer A. C., Landa R., Rogers S. J., McGee G. G. i in., *Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder*, “Journal of Autism and Developmental Disorders” 2015, 45(8)

Twardowski A., *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami w środowisku rodzinnym*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2022

Waligórska A., Waligórski M., *Naturalistyczne interwencje rozwojowo-behawioralne jako konsensus w terapii autyzmu*, [w:] Rozetti A., Rybakowski F. (red.), *Spektrum autyzmu: neurorozwojowe zaburzenia współwystępujące*, Warszawa, Krajowe Towarzystwo Autyzmu

Wygotski L. S., *Problem rozwoju wyższych funkcji psychicznych*, [w:] Wygotski L. S., *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa, PWN, 1978